

Bornemissza Gergely deák életrajza

Egy romantikus regényhős a valóságban

Bornemissza Gergely
(Biai-Föglein István fantáziarajza)

Történéseink közül már Takáts Sándor azon kesergett Bornemissza kapcsán, hogy milyen keveset tudunk róla, pedig a XVI. századi végvári vitézek közt rajta kívül alig volt olyan, aki úgy értett volna a tűzfegyverekhez, mint ő. Életrajzában máig számos megválaszolatlan kérdés van. Nem tudjuk hol és mikor született, kik voltak a szülei és kik lehettek a rokonai? Életútjának a felderítését nehezíti, hogy ez a családnév igen gyakori a korban, s mai ismereteink szerint rajta kívül kilenc másik azonos nevű kortársáról tudunk. Ismeretlen ma is halálának a pontos ideje. E kiváló vitézről nem maradt fenn egyetlen hiteles metszet vagy rajz. A források is csak az 1546–1555 közötti években említik, s pályafutása más részletei is ismeretlenek az utókor előtt.

Bornemissza Gergely egri várkapitány pécsi származása, amelyet a szintén Baranya megyei illetőségű Istvánffy Miklós történetíró említ közel félévezrede, időtálló. Ezt a pécsi származást erősíti több nevére kiállított királyi adománylevél is. A róla szóló életrajzokban már a XIX. század végén megjelent Pallas Nagy Lexikonában azt írták, hogy közrendből származik, majd az 1950-es években erősen hangsúlyozták népi származását. Ezzel szemben Bornemissza nemesi származását és pécsi illetőségét egy 1549-es királyi donáció is tartalmazza, amikor a Nógrád megyei Baglyasalján több jobbágytelket kapott. Származására nézve lehetett elszegényedett nemesi szülők gyermeke, vagy ami még valószínűbb, hogy prédiális, azaz ún. egyházi nemes volt. A prédiális nemesek nem teljes jogú adománybirtokkal rendelkeztek, hanem bizonyos szolgáltatások ellátásához kötött birtokukat a főpapok juttatták katonáskodó vitézeiknek a XI–XII. századtól. A középkorban a világi főurak is követték ezt a példát, de az ún. conditionárius nemesek zöme a királyi adományok révén a XV. század végére országos nemesek lettek. A prédiális nemesek adómentesek voltak, de a prédiumon kívül nemesi birtokot nem szerezhettek, s jobbágyaik sem lehettek. Az egyháznagyok bandériumaiban katonai szolgálatot teljesítettek. Egy részük a XVI. században országos nemessé lett, mások lesüllyedtek a jobbágyok közé. Összegezve, feltehetően Bornemissza Gergely deák családjában az apja a pécsi püspök prédiális nemes lehetett, miután Istvánffy Miklóstól tudjuk, hogy a deák egy pécsi kovács fia volt.

Nem ismerjük születésének az időpontját sem. Sugár István szerint, aki monográfiát írt róla, az 1530-as években látta meg a napvilágot. Mások is a Mohács után született generációhoz sorolták. Vi-

2012-ben az egri vár 1552-es ostromának és sikeres megvédésének 460. évfordulóját ünnepeljük, amikor a magyar katonák Dobó István vezetésével fél évszázadra megállították a Nyugat-Európa felé terjeszkedő Oszmán-Török Birodalom hatalmas seregét. Ez a 460 évvel ezelőtti győzelem történelmünk jelentős eseménye, melynek nyomán a magyar nemzet tudatában Eger neve egyet jelent a hazafisággal és a hősiesség helytállással. A nevezetes várvédelemnek kiemelkedő résztvevői közül országszerte ismerik Dobó István, Mekesey István várkapitányokon kívül Bornemissza Gergely, Zolthay István, Figejdy János hadnagyok és társaik nevét.

Gárdonyi Géza 1896-ban házat vett Egerben, s a ma irodalomtörténeti emlékmúzeumként funkcionáló épületben írta meg 1897–1899 között az Egeri csillagok című regényét. A mű eredeti címe Bornemissza Gergely élete volt. Valójában a regény fő alakja is Bornemissza Gergely. Az író főhősét 1533-tól, hétéves korától az életpályája több szakaszán kíséri végig, aki az 1552-es ostrom idején a regény szerint 26 éves volt. Gárdonyi a regény írása előtt alapos kutatásokat végzett, hogy minél többet megtudjon Gergely deákról és a korszak történelméről. A romantikus történeti regényben az író a hiányzó ismereteket fantáziával pótolta. Ezért keverednek a valós tények (Bornemissza pécsi származása, egri ténykedése, János fiának a létezése), amelyek kétségtelenül igazolhatók, viszont a Török Bálint udvarában való nevelkedése, a Cecey Éva iránti szerelme már a fantázia szüleménye.

szont nem valószínű, hogy 1546 tavaszán az uralkodó királyi ellenőrnek jelölte volna az akkor még siheder korú Bornemisszát az egri várba, sőt az sem feltételezhető, hogy egy 18–19 éves fiatalemberre bízta volna I. Ferdinánd 1549-ben az elkobozott Forgách javak kezelését.

Bornemissza koráról alkotott képünket akaratlanul is megtéveszti Gárdonyi Géza, aki szerint 26 évesen harcolt volna 1552-ben Egerben. Bornemissza Gergely születése az 1500 körüli évekre datálható, s ez esetben a mohácsi csata idején 24–26 éves lehetett. Ha ennél Gergely deák fiatalabb lett volna, akkor a születése 1505–1510 közti évekre tehető.

Kik voltak a rokonai?

Gergely deáknak a rokonai közül az eddigi kutatás Bornemissza (Abstemius) Pál (1499–1579) főpapot nevezte meg egyedül. Azt a feltevést, hogy a későbbi várkapitány és Pál püspök rokonok lehetnek, megerősíti a pécsi előnevük. Bornemisszát valószínűleg Pál püspök taníttathatta ki. Feltehetően főpap rokona és annak főúri körökben való ismeretése révén kerülhetett Gergely deák a király környezetébe.

Gergely deák első felesége Fighedi vagy Fügedi Oláh Erzsébet volt, akitől két fia, György és János született. Első asszonya révén Fígedy János egri lovastiszt is rokonai közé tartozott, akit Bornemissza a fogságba esése után írt végrendeletében gyermekei egyik gyámjaként és jószágai őrzőjeként nevezett meg.

Bornemissza második felesége Sygher Dorottya volt, s rokonságba került a feleség révén a Máriássy családdal, miután az egyik Sighér leányt, Annát Máriássy I. Pál vette nőül. Ezért aztán nem véletlenül említi Gergely deák a testamentumában Máriássy Pált, akit a jövőben két leánya (Orsolya és Katalin) tutoraként nevezett meg.

Éppen a Sigher család révén Gergely deáknak a sógora volt Mekcsey István, Dobó helyettese. Miután tudjuk, hogy Mekcsey leánytestvérét, Sárát vette nőül Sigher Mátyás, ezért az sem a véletlen műve, hogy keményen megtorolta Mekcsey István erőszakos halálát, miután a hazafelé tartó, leköszönt egri várkapitányt a Borsod megyei Várkony faluban 1553. március idusa körüli napokban egy támadásban megölték a jobbágyok. Ezért azután Bornemissza a sógora halála miatt a várkonyi parasztokon szabályos vérdíjat szedett.

A Máriássy család vonalán Bornemissza Gergelyt rokoni szálak fűzték Bornemissza Péter (1535–1584) lutheránus prédikátorhoz és prózairóhoz, miután Bornemissza Péter és a már említett Máriássy I. Pál sógorok voltak.

Bornemissza Gergely tanulmányairól

A lexikonokban, kézikönyvekben róla szóló életrajzokban olvasható, hogy a pécsi kovács a fiát iskolába járatta, sőt magasabb tudományokra is taníttathatta. Bornemissza neve melletti litteratus latin szó, amely mint jelző deáknak fordítható, a középkorban, s még az újkor kezdetén is egyaránt a tudományokban jártas, vagy egyszerűen csak írástudó embert jelentett. Az viszont már nehezen elképzelhető, hogy a szegény pécsi kovácsmester kellő anyagiak hiányában, vagy esetleg pártfogók nélkül a tudományokra oktathatta volna fiát. Gergelyt mecénásként viszont segíthette a tanulmányaiban a már említett rokona, Bornemissza püspök, akiről tudjuk, hogy külföldön, itáliai egyetemeken is taníttatott szegény sorsú, tehetséges fiatalembereket.

A korszakban külföldi egyetem híján idehaza is lehetett igen komoly ismeretekre szert tenni akár a mezővárosi, akár a káptalani iskolákban. Példa erre Szalkai László esztergomi érsek, aki a sárospataki mezővárosi iskolában szerezte ismereteit.

Bornemissza pályafutása és eredményes sokirányú gazdasági-, katonai-, műszaki- és haditevékenysége arra utal, hogy nem csupán, mint írástudó ember használta a deák = litteratus jelzőt, hanem minden valószínűség szerint felsőbb iskolákat, azaz egyetemet is végzetett. Bár ezt az utóbbi feltevést közvetlenül bizonyítani nem tudjuk, de több körülmény erre utal, pl. az a kitüntető figyelem, amelyben I. Ferdinánd király több ízben részesítette. Már Tinódi Sebestyén megállapította, hogy Eger török ostromakor csodás tüzes szerszámokat készített, amelyeket eredményesen használtak a védők:

*Az vitéz Gergely deák gondola,
Az tonnákba aprópuskát béraka,
Búza kévüket is sokat hozata,
Kénnkövel, szurokkal, fagygyúval megontá.*

Vagy, mint másutt írta:

*Serén vala Gergely deák dolgába,
Hordót, kereket ő hamar hozata,
Kerek küllőit deszkákkal buritá,
Töltött puskákat beléje alkota.*

Gergely deák eljárásának a lényege eltért az addigi gyakorlattól. Korábban a löport általában a külföldi tüzegyeknél a tömör vas- és kőgolyók kilövésére használtak. Ő viszont azt ismerte fel, hogy ha magát a lövedékeket, az üres égetett agyaggolyókat löporral megtöltve felrobbantják, a robbanás okozta tűzhatás megsokszorozható. Emellett az ún. tüzes kerekével szellemesen és főként hatásosan kombinálta a robbanó lövedékek tucatnyi válfaját. Nem ő volt az, aki feltalálta a robbanó lövedékeket, az viszont kétségtelen, hogy Magyarországon 1552-ben ő alkalmazta legelőször.

Sokirányú hadtudományi jártasságát és felkészültségét nem csupán az egri vár 1552-es védelme során bizonyította, hanem 1553-tól, amikor várkapitánynak és provizornak nevezték ki, két évig ő irányította az erőd helyreállítását és újjáépítését. Jean Marie Specia Casa itáliai építész, aki felülvizsgálta az Egerben folyó építkezéseket, dicsérettel említette azokat az építményeket, amelyeket Gergely deák a saját tervei szerint végeztetett. Bornemissza az egri várban két bástyát tervezett és emeltetett.

Ő volt az, aki az ostrom során lerombolt ágyúöntödét újra felépítette és ágyúkat is öntetett. Ezek egyike a felirata alapján 1554-ben az ő neve alatt készült, s jelenleg a drezdai Zwinger gyűjteményében őrzik.

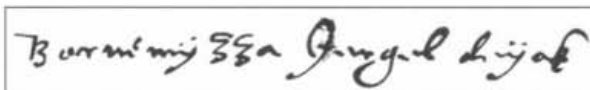
Gergely deák pályafutása

E végvári tiszti pályájának kezdeteire nem találunk adatokat, amikor a forrásokban először felbukkan a neve 1546-47-ben, de még 1553-ban is, mint királyi udvarnokot (familiaris aulicus) említik. Udvarnoknak a XV–XVI. század során az uralkodótól fizetést húzó, többnyire nemesi származású és rendszerint katonai ügyekben alkalmazott tisztviselőket neveztek. Gergely deákat 1546. április 16-án a király Dobó Istvánnak szóló egri provizori utasításában említik királyi ellenőrként.

Bornemissza Gergely katonaként 1547-ben tűnik fel először. Ez évben a Balassa Menyhért rablásait megfékező Niklas von Salm vezérelte királyi csapatokhoz csatlakozott vármegyei felkelő seregben, mint a magyar gyalogos vezetők egyike szolgált. E csapatokkal kerítették királyi kézre Sztinya várát, a lévai és a csábrági erősségeket a Felvidéken.

Salm gróf tekintélyes katona volt, akinek a szavára odafigyelt az uralkodó. Éppen az előbbi harcokban figyelt fel Horvatinovics Bertalanra, akit Zay Ferenc szolnoki várkapitány utódjának javasolt. Salm ajánlása segíthette Bornemisszát további katonai pályáján.

A Balassa elleni sikeres akció után Bornemissza Gergely udvarnokot 1547. november 12-én a király Istvánffy Pállal Egerbe küldte, hogy a várat foglalják el. Azonban Varkocs Tamás várkapitány ellenállása és Perényi Péterhez való hűsége miatt ez a küldetés nem járt sikerrel. Az uralkodó Gergely deákat bizonyára azért küldte volna Egerbe, hogy a vár és a püspöki uradalom átvételét intézze.

*Bornemissza Gergely deák aláírása a Budán
1554. november 1-én kelt végrendeletén*

provizora volt 1549–1551 májusáig. Ettől kezdve Egerbe kerüléséig nem tudjuk hol szolgált, de mindenestre eladósodott, mert a nagyszombati házát kénytelen volt zálogba adni Muthnoky Mihálynak.

A következő reá váró megbízásnál 1549-ben Bornemisszára nemcsak mint katonára, hanem inkább az uradalmi gazdasági ügyek intézésében, irányításában járatos provizorra volt szükség. A Forgách család konfiskált gimesi és komjáti uradalmának provizora volt 1549–1551 májusáig. Ettől kezdve Egerbe kerüléséig nem tudjuk hol szolgált, de mindenestre eladósodott, mert a nagyszombati házát kénytelen volt zálogba adni Muthnoky Mihálynak.

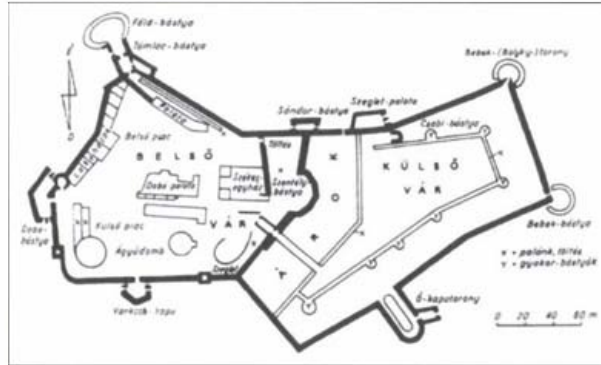
Bornemissza Gergely szolgálata Egerben

Mint tapasztalt katonát a király a vár védelmére Egerbe küldte. Bornemissza gyalogos hadnagyként 1552 őszén 236 puskás gyalogossal érkezett a várba. Kimagasló szerepe volt a vár sikeres megvédésében. Meg is sebesült a harcok során. A várvédelemben kifejtett tevékenységéért az uralkodótól megkapta 1553. február 20-án a Sáros megyei Bartos 17 faluból álló uradalmát.

Az ostrom után a lemondott Dobó István és Mekcsey István várnagyok utódjául 1553. március 13-tól Zárkándy Pállal az egri vár kapitánya lett. Sokat tett a vár helyreállításáért, korszerűsítéséért.

Bornemissza 1554 januárjában, Egerben tartotta lakodalmát Sygher (Sigér) Dorottyával. Ebből az alkalomból a király egy 100 forint értékű kupát küldött neki ajándékba.

Gergely deák 1553 márciusától 1554. október 18-ig, fogságba eséséig az egri vár porvizora és első várnagyként szolgált. 1554. október 17-én hírt kaptak az egriek, hogy a hatvani török Pásztó környékét pusztítja. E hír hallatán Bornemissza, Zárkány Pál, Zolthay István és Nagy Balázs vezetésével egy lovasokból és gyalogosokból álló, mintegy 200 fős csapattal kivonultak a várból. Sajnos a hír megtévesztőnek bizonyult, mivel Veli hatvani bég nagy erőikkel lest vetett az egrieknek, akiket kelepcébe csaltak. A túlerőben lévő törökök felülkerekedtek, a véres összecsapásban mintegy 100 egri lovas és gyalogos elesett, míg Bornemissza, Zolthay és Nagy Balázs 40 katonával fogságba esett.

Az egri vár alaprajza 1552-es állapotok szerint

Bornemisszát és Zolthayt előbb Veli bég hatvani várába vitték, majd innen néhány nap múlva Gergely deákot Budára kísérték, ahol a budai beglerbég tömlöcébe zárták. Miután megtudta, hogy Konstantinápolyba viszik, 1554. november 1-jén megírta Budán a végrendeletét. Két nap múlva útnak indították az egri rabokkal, s 1554. december 12-én értek a török a fővárosba, ahol a hírhedt Héttoronyba (Yedikule) zárták a foglyokat.

Zolthaynak és más egri tiszteknek, például Káthay Ferencnek sikerült nagy összegű váltságdíj árán kiszabadulniuk. Bornemissza kiszabadítására tett diplomáciai kísérletek kudarcba fulladtak, sőt maga Verancsics Antal püspök is nagy diplomáciai jártasságának és tekintélyének köszönhetette, hogy nem került hasonló sorsra, míg a várkapitány kiszabadulásán fáradozott.

Bornemisszát a török ígéretéssel sem tudta rávenni, hogy renegattá váljon, bár szeretnék volna megnyerni maguknak a kiváló katonát. II. Szulejmán szultán Gergely deákot magával vitte Kis-Ázsiába, a Konstantinápolytól 600 km távol eső Amasiába. Így Bornemissza – akaratán kívül – a korai magyar utazók egyikeként jart ezen a kontinensen. Majd a szultánnal a fővárosba visszatért Bornemisszát 1555. szeptember 22. előtt, pontosan nem tudjuk melyik napon, Kara Ahmed nagyvezír felakasztatta. Istvánffy Miklós történetíró a nagyvezír személyes bosszújának tartotta Bornemissza kivégzését, miután Ahmed nem tudta megbocsátani az Eger vára alatt 1552 őszén elszenvedett kudarcot. Viszont a nagyvezírt is utólerzte rövidesen a végzete, mivel Bornemissza halála után néhány nappal, szeptember 28-án Ahmedet a szultán jóváhagyásával megfojtatták.

A Yedikule Múzeumban elhelyezett emléktábla

gránitból készült táblán a leghíresebb rabokat korhű viseletben ábrázolják, emellett olvasható magyar-angol-török nyelven következő a felirat.

„Török Bálint, Bornemissza Gergely, Maylád István, Beldi Pál és mindazon magyar rabok emlékére, akik hazájuktól távol a Héttoronyban raboskodtak a XVI–XVII. században.”

Felhasznált források: Csiffáry Gergely: Bornemissza Gergely deák életrajza. Agraria XLV. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. Szerk. Veres Gábor. Eger, 2009. 55–103.; Istvánffy Miklós: Magyarok dolgairól írt történelmi műve. Szerk. Tóth Pál XVII. századi fordításában. Sajtó alá rendezte Benits Péter. A bevezető tanulmányt írta és a szövegmagyarításokat összeállította Benits Péter. I/1–2. Balassi Kiadó. Történelmi források I. Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp., 2001–2003.; Sugár István: Bornemissza Gergely deák élete. Studia Agriensia. 4. Szerk. Bodó Sándor. Eger, 1984.

Csiffáry Gergely